

EVLIYA ÇELEBİ'NİN GÜN IŞIĞINA ÇIKAN ESERİ NİL HARİTASI

DOÇ. DR. NURAN TEZCAN

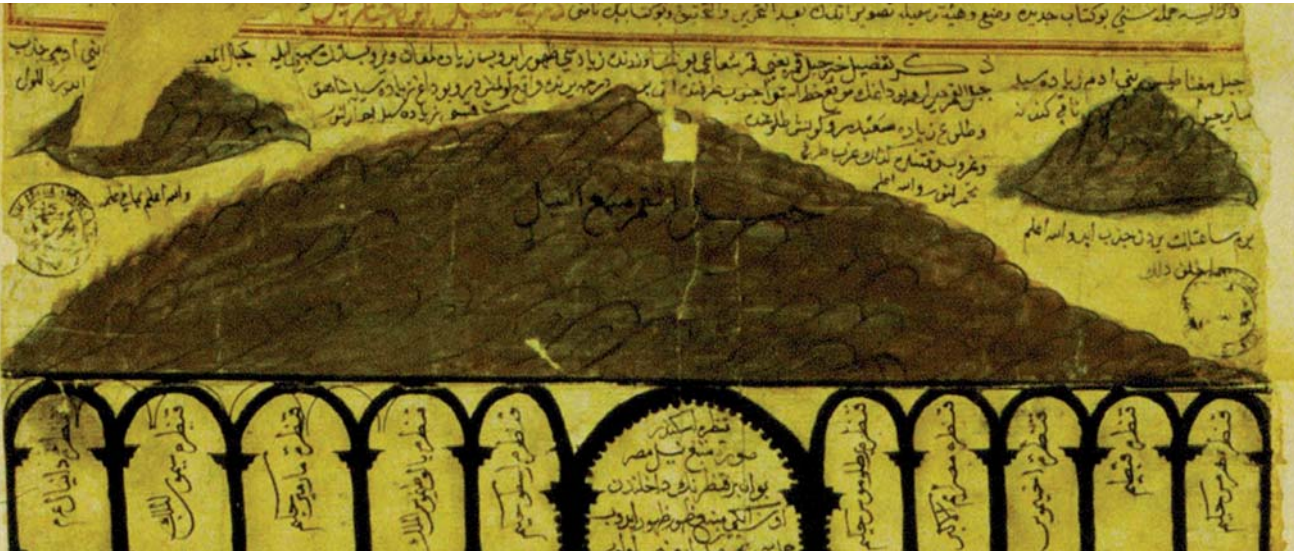
Evliya Çelebi'nin Seyahatname'si içerik ve kapsamı ile yalnız Osmanlı tarih, coğrafya ve kültürünün büyük eseri olmayıp aynı zamanda dünya kültür mirasına mal olmuş bir eserdir. Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda üç kıtada gezdiği ülkelerin sayısı bugünkü siyasi coğrafyada 25 ülkeye tekabül eder. 40 yıldan fazla süren bu seyahatlerini hayatının son yıllarında Kahire'de 10 cilt halinde sistematik bir yapı, zengin bir içerik ve usta bir anlatım gücüyle yazmıştır.

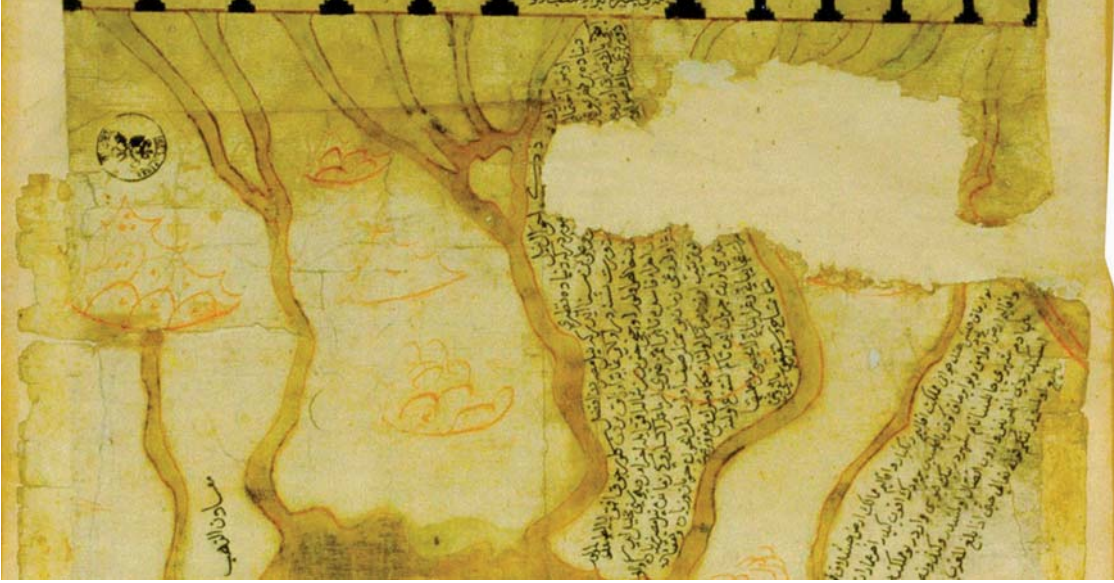
Avrupalılarla bir Osmanlı bireyi olarak karşılaşan ve onları gözlemleyen Evliya, aynı merak ve ilgiyi gezdiği diğer ülkelerde de göstermiş; Ukrayna, Kafkasya, İran, Anadolu, Suriye, Arap Yarımadası, Mısır ve Nil sahillerini dolaşıp Kahire'ye yerleşmiştir. Birbirinden ilginç olan tüm seyahatleri içinde Nil seyahatinin özel bir yeri vardır. 1672'de Hac dönüşü Kahire'ye gelen Evliya Çelebi, kendine yeni bir seyahat hedefi olarak Nil Nehri'ni seçmiştir. Arap coğrafyacılarının bilgilerinden, ilk dünya haritasından (Mappamundi) ve Amerika'nın keşfinden haberdar olan Evliya Çelebi, gizemli Afrika top-

raklarında efsanevi bilgilere dayanan Nil'in kaynağını görme tutkusuyla ve Mısır valisi Kethüda İbrahim Paşa'nın görevlendirmesiyle 7 Ağustos 1672'de (12 Rebi'ül-âhîr 1083) Nil yolculuğuna çıkar. Önce Kahire – (Tanta üzerinden) İskenderiyye – Reşid – Kahire – (Burusos üzerinden) Dimyat – Kahire hattında Nil'in kuzey kollarını gezer. Evliya, tekrar Kahire'den güneye, yine İbrahim Paşa'nın mektuplarını Circe valisine ve Fûnc sultanına götürme göreviyle Fûncistân yolculuğuna çıkar. Beni-Seyf, Semennût, Minye, Mellevî, Manfalût, Lût, Cebelü't-Tayr, Sühâc, Menşiyye, Circe, Fûvve, Kınâ (buradan Kusayre'ye gidip

döner), Aksureyn (Luksor), Kolombo (Şellâlât bölgesi), İsvan (Asvan), Der, İbrim (Vâdî-i Halfa), Sây, Magrak, Sese, Narnarinte, Hafîr-i Sağır, Hafîr-i Kebîr, Kandî, Navrî, Sindî'den geçip Vardân'a ulaşır; Sudan topraklarında güneye doğru Donkola'dan Sennâre'ye; Donkade ve Rümeyle'den geçerek Cersinka'ya (Cebel-i Şevâm) kadar iner. Cersinka'da kuzeye yönelir; Habeşistan üzerinden Kızıldeniz'in batı sahilinde Donkalab'a (Donkunab) ulaşır, Sevakin, Kif, Dehlek, Musova, Harkova limanlarını gezerek Zeyla'ya Babü'l-Mandab Boğazı'na kadar iner, aynı yoldan geri dönerek Habeşistan'ın kuzeyinden tekrar

Nil I (Cebel-i Kamer).

Nil II (Cebel-i Kamer ile Vardân arasındaki vahşi doğa bölgesi).

İbrim'e gelir; Elvâh vilayetlerini gezip Feyyûm ve Cîze üzerinden Kahire'ye ulaşır Yaklaşık bir yıl süren bu yolculuğu 1084 Muharrem'in başında (1673 Nisan) tamamlanır (10. cilt, Y277b-Y450b- 355a P344b, yaklaşık 178 yaprak).

Evliya, Fûncistân hattında Narnarinte'de ekvatoru (*hatt-ı istivâ*) geçtiği ve bundan sonraki yerleşim yerlerinin ekvatorun güneyinde olduğunu sanmıştır. Vardân'dan sonra Fûncistân veziri Kör Hüseyin Beg kendisini karşılar, bir süre onun misafiri olur, kendisine takviye güç olarak adamlar verir, güneye doğru ilerler, Arbacı'da Fûncistân melikinin kardeşi ve veziri Kan Cercîs ile tanışıp görüşür, ondan da yardımı alarak yoluna devam eder. Sevr'de Sultân-ı Sûdân tarafından karşılanır, onunla birlikte Sennâre'ye doğru yola çıkarlar. "Azim vilayet" olan Cersinka'da onları Fûncistân'a tâbi Melik Şânullâh Hân karşılar. Cersinka, Evliya'nın bu yönde ulaştığı en son yerleşim yeridir. Burada Nil'in kaynağına 32 konak kaldığını bildirir. Vahşi doğa ve insan yiyen kavimler yüzünden daha öteye geçemez. "Amma görmek müyesser olmadı" diyerek Nil'in kaynağını görmeden buradan tekrar Sennâre'ye döner ve Habeşistan'a yönelir. Evliya, Nil'in kaynağına ulaşmasa da bu yolculuğundan büyük bir heyecan duymuş, Mısır ile Sudan sınırındaki İbrim'de Osmanlı ülkesinin en güney ucuna ulaşmak, bu sınırı aşarak Nil

boyunca az bilinen Sudan topraklarında ilerlemek, Afrika yerlilerini görmek, onların yaşayış tarzını, gelenek ve göreneklerini, savaşlarını ve ticaret hayatını yakından gözlemlemek ona büyük heyecan vermiştir. Bu yolculuğunun "müstesna" bir yolculuk olduğunu bilincindedir. Nitekim Osmanlı'nın sınır şehri olan İbrim'den güneye geçerken Batlamyus'un (Ptolemaios) bilgilerine dayanarak İbrim'in coğrafi konumunu tasvir eder ve eski zaman bilgilerinin (*hukemâ-yı kudemâ*) hayatları boyunca gezerek dünyayı keşfedip dünyanın eşkâlini kitaplarında yazdıklarını dile getirir: "Bu mezkûr memâlikleri hukemâ-yı kudemâ tûl-ı dirâz-ı ömürleri ile (ömürleri boyunca) geçti ü güzâr edüp ilm-i usturlâp (yıldızların yüksekliğini ölçme ilmi) ile irtifâ' alarak âlâ'ullâha vâkîf olup (Allah'ın yüceliğini bilip) Atlas ve Minor ve Coğrafiyye' ve Padriyye ve Koloniyye kitâblarına tahrîr edüp eşkâl-i dünyâyı (dünyanın haritasını) tahrir etmişler" (X. c. 437).

Kendisinin de kuzeyden güneye gezip gördüğü yerleri, şehirleri, köy ve kasabaları, dağ ve nehirleri anlatmaktan amacının boş yere anlatmak olmayıp sözden hale getirip eşkâlin yazmak, yani (resimli) haritasını yapmak olduğunu söyler: "Hakir-i pür-taksir dahi seyâhat etdiğim bilâd-ı memâlik-i mahrûselerde (Osmanlı ülkesinin şehirlerinde) olan kurâ ve kasabâtları (köy ve kasabaları) ve şehir-

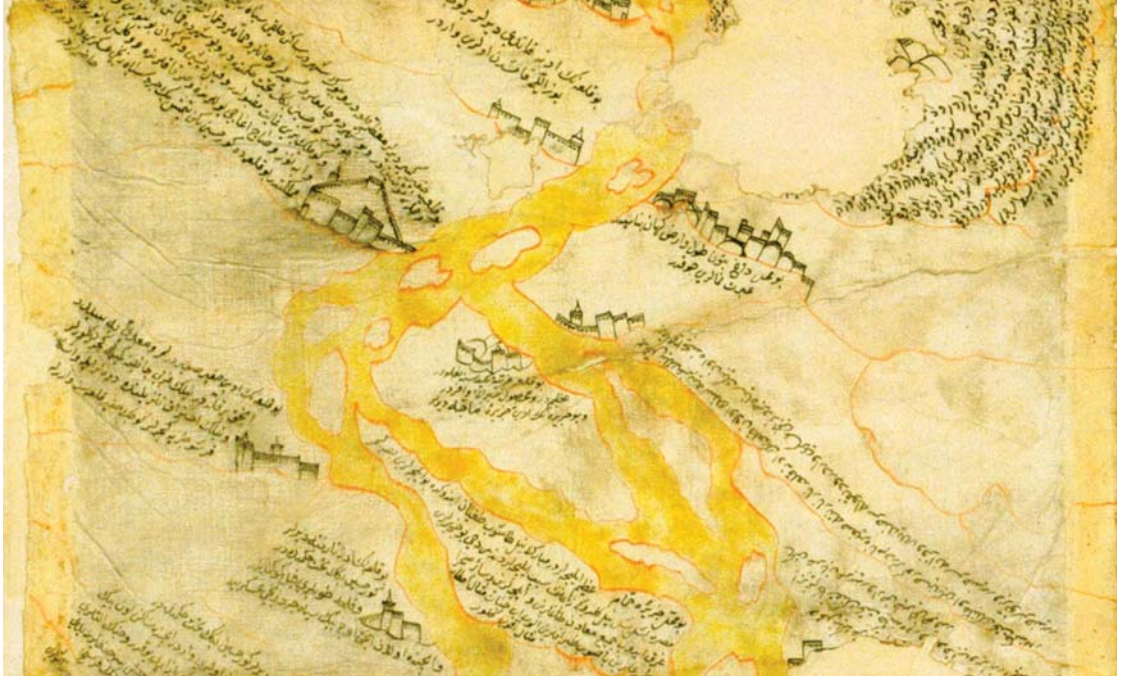
mu'azzâmları ve cibâl-i azimleri (yüksek dağları) ve nehr-i kebîrleri (büyük nehirleri) ve cemî'i menâzilleri (bütün menzilleri) şimâle ve cenûbâ ubûr etdiğimiz tahrîr etmeden iltizâm-ı mâlâ-yelzem edüp (kuzeye ve güneye geçtiğimizi yazmamızdan maksat boş yere anlatmak olmayıp) murâdımız geçti ü güzâr etdiğimiz diyârları kıyiden kâle, kâlden hâle (lâftan söze, sözden de şekle) getirüp eşkâlin yazmaktır" (X. c. 437).

Amacının aynı zamanda, üstadı Nakkaş Hükmîzâde Alî Beg'den öğrendiği üzere seyahati esnasında resmetmiş olduğu kalelerin, şehirlerin, nehir, dağ ve göllerin, Nil ve Fûncistân seyahatini tamamladıktan sonra, *Papamunta* —resimli ilk dünya haritası Mappamundi— gibi haritasını yapmak olduğunu bildirir:

"Ve niçe kılâ' ve diyârları (pek çok kaleleri ve ülkeleri / şehirleri) *Papamunta* gibi cemî'i enhârî ve cibâlleri ve buhayreleriyle (nehirleri, dağları ve gölleriyle) üstadımız Nakkâş Hükmîzâde Alî Beg'den gördüğümüz minvâl üzere tahrîr etmişliz (resmini yapmışız) Cenâb-ı İzzet bu Nil ve Fûncistân seyâhati itmâmın müyesser edüp eşkâlin tahrîr edeyüz (haritasını yaparız)" (X. c. 437).

Evliya Çelebi'nin Nil yolculuğunda İbrim'den hemen sonra geldiği Sây şehrinde coğrafya artık büsbütün değişmiş ve insanların görünümü de

Nil III (soldaki kaleler: Kandî, Hafir-i Kebîr, Hafir-i Sagîr Narnarinte ve sağda İbretnûmalar... Urbân-ı Arab bölgesi).

Haritada: Bu mahal dağları Vadî-i Sübû' derler. Evâil-i zamânda / 'azîm beled imiş. Somâkî taşlardan fîl kadar arslan / sûretleri hâlâ vardır, meshûtdur binâ âsârları zâhirdir. / Bir cânibi 'amârdır. Beş yüz kamışdan ve hasırdan evleri vardır. / Siyâh 'Urbân sâkinlerdir.

bambaşka olmuştur. Evliya, vahşi ve yırtıcı hayvan korkusu çekerek, güneş sızmayan sık ormanlardan geçerek "Rûm ağaçları" ve "Rûm oğlanı" (yani Anadolu-Rumeli ağaçları ve insanları) görmeyen, beyaz insanlarla "pişmemiş âdem", "çiğ âdem" diye alay edilen bir dünyaya girer. Burada kendisini uyarırlar, daha öteye gitmesinin tehlikeli olacağı söylenerek dönmesi için ısrar ederler. Fakat o, büyük bir kararlılıkla yoluna devam eder, daha yolculuğunun en başında Reşid sahilinde dile getirdiği Nil'in kaynağını görme duasını tekrar eder: "Ve hakîr bu Nil-i mübârekin Akdeniz'e munsab olduğu (döküldüğü) Reşid ve Dimyât merce'l-bahreynlerinde (nehirle denizin birleştiği yer) ikişer rek'at hâcet namâzı kılup du'â etdim ki, "Ey Bâri Hudâ, Nil'in deryâya mahlût olduğu (karıştığı) merce'l-bahreynlerin ziyâretin müyesser eyledin. İlâhî Nil'in tulû' etdüğü (çıktığı) mahal-

leri ve Nil'in iki cânibinde medfûn evliyâ ve enbiyâların merkâd-ı pür-envârlarının (ışıklarla dolu mezarlarının) ziyâretin müyesser eyle" (X. c. 439).

Tüm tehlikeleri göze alan Evliya, yoluna devam eder ve Sennâr'e (Sennar) geldiğinde burada gece ile gündüzün eşit olduğunu, *hatt-ı istivâ*'dan 30 *konak* güneye gittiğini söyler. Hazret-i İdrîs ve Hazret-i Dânyâl'in de ömürlerini seyahatle geçirip dünyayı *arzen ve tûlen* (enine boyuna) şarktan garba gezerek bilgi edinip ilk olarak *iklîm-i evvel*'i belirlediklerini vurgular; onların Cenâb-ı Bâri'nin *lağz-ı kün*'ü (Tanrı'nın dünyayı yaratırken söylediği "ol" emri) ile yaratılan bu dünyanın sırrına vâkıf olup dünyayı 7 iklime böldüklerini, ama bunun ötesinde soğuktan dolayı oturulmadığını, bu nedenle de yedinci iklimde kaldıklarını; aynı

şekilde Fûncistân tarafına da sıcağın ulaşamadığını, dolayısıyla ikliminin belirlenemediğini yazar. Ama artık bu bölgenin mamur olduğunu, kendisinin yazacağını bildirir: "Ammâ bu Fûncistân tarafında hatt-ı istivânın ortasında dahi vilâyet-i İmrân ve vilâyet-i Zenc ve diyâr-ı Habeş'e karîb (yakın) şehirler vardır. Bunları dahi şiddet-i hârdan (sıcaklığın şiddetinden) benî âdem sâkin olmayup iklim tarh etmemişler (belirle-memişlerdir). Ammâ yüz yıldan berü vilâyet-i İmrân ve şehir-i Zenc ma'mûr olmuş; inşaallâh mahallinde arz-ı beledi (enlemi) ve tûl-i nehâriyle (boy-lamıyla) tahrîr ederiz" (X. c. 464).

Habeşistan ve Kızıldeniz yolculuğunu tamamlayıp uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra tekrar İbrim'e ulaştığında beyaz insanlar görüp sevinir ve İbrim'e yani Osmanlı topraklarına varmış olmanın heyecanıyla gerçekleştirdiği Nil seyahatinin ne kadar önemli olduğunu şu sözlerle belirtir: "Ey bu müseveddât-ı peşmine-i hatt-ı müstekrehimizi (değersiz yazımızın karman dolaşık müsveddesini) tenezzül edüp tilâvet eden yârân-ı zevî'l-ihtirâma (saygı değer dostlara) şöyle ma'lûm ola ki ilm-i âlem-şümûl (dünyayı kapsayan ilim) ülü'n-nühâya muhtefi (akıl sahibi olanlara gizli) değildir kim bu seyahatimiz ve sergüzeşt-i ibret-âmizimiz ulûm-ı

Nil IV (solda Narnarinte, Sese, Tennâre, Magrak, Sây, İbrim).

hey'et-i haritadan (harita ilminden) ve Atlas ve Cografıyye'den ve *Papamunta* ve *Minor*'dan ve tevârih-i Kabâbita ve tevârih-i Yanvan'dan ve ulûm-ı nücûmdan (yıldızbilimden) haberdâr olan erbâb-ı ma'rifet-i zevî'l-ukûlun (akıllı kişilerin bilgi sahibi olanlarının) ilimlerine lâhıkdır (ektir) kim bu Fûncistân ve İsvân ve Berberistân ve Sûdân diyârlarında bu seyhât-i hâr (zor seyahat) maddûr-ı beşer-i nâcâr (insanın üstesinden gelebileceği bir şey) değildir, ancak ihsân-ı Perverdigârdır ve cenâb-ı Bârî'nin ulûvv-i inâyetidir (Tanrı'nın ihsanı ve yüce iyiliğidir) kim bu hakîr-i pür-taksîre nasib olmuş" (X. c. 498).

Sözlerinin devamında Uyvar fethinden (1073/1665) sonraki seyahat hayatının değerlendirmesini yapan Evliya Çelebi, 11 sene içinde 9 padişahlık yer gezdiğini, Uyvar, Viyana, Batı Avrupa, Dağıstan, Azak, Kırım, Mora, Girit ve Mekke-i Mükerreme'ye gittiğini söyleyerek "kim zikr olunan ekâlimler kanda (nerede), Fûncistân u Berberistân kanda (nerede)?" diyerek birbirinden çok uzak ülkelerde seyahat ettiğini vurgular.

Evliya Çelebi seyahatleri boyunca harita ile seyahat ilişkisinin önemini kavramıştır. Batlamyus'un dünyayı "ilim ve akıl" gücüyle anlatmasına karşılık, Yenidünya'yı (Amerika) keşfeden Padre ve Kolon (Kolombus) adlı rahiplerin hayatlarını seyahatle geçirdiklerini özellikle vurgular. Onların dünyayı gözlemleyerek

anlattıklarını, Batlamyus'un soğuk, sıcak ve tehlikeler dolayısıyla gidemediği yerlere gidip dünyayı doğudan batıya, kuzeyden güneye birkaç kez dolaştıklarını, yalnız Akdeniz ve Karadeniz'i gezmekle kalmayıp okyanusları gezdiklerini, Yenidünya denizcilerinin onların haritalarına göre hareket edip dolaştıklarını yazarak, haritalarının güvenilir olduğunu özellikle vurgular.

Evliya Çelebi'nin sanata ve sanat eserlerine karşı da büyük bir ilgisi vardır. Gezip gördüğü yerlerdeki binaların, özellikle camilerin mimari özelliklerini, süslemelerini, ahşap oymalarını büyük bir ilgiyle anlatır. Sarayda bulunduğu yıllarda aldığı hüsnuhat eğitimi sırasında Nakkâş Hükmezâde 'Alî Beg'den resim yapmayı da öğrendiğini sandığımız Evliya Çelebi'nin bu ilgisi artmış ve onu *Seyahatname*'de zaman zaman belirttiği üzere resim yapmaya yönelmiştir. Örneğin, Van'da Ketenci Ömer Paşazade'nin kasrının dış duvarına kalyon ve kadirge resmi yapmıştır. Anapoli Kalesi'ndeki Fethiyye Câmii'nin minaresine çıkıp şehrin genel görünümünü binalarıyla resmetmiştir. Zarnata Kalesi'nin tüm yapılarıyla resmini yapmıştır, Yan'ya'da Arslan Paşa Câmii'nin minaresine (85 basamak) çıkıp ve şehrin genel görünümünü bir tabaka kâğıda resmetmiştir. Ancak onun yaptığı bu resimler elimizde yoktur. Sadece İnebahtı (Lepanto) Limanı'nın çizgi resmi bulunmaktadır.

Seyahat ile harita ilişkisinin bilincine varmış olan, dünya coğrafyacılarıyla boy ölçüşmek isteyen, resim yapmayı seven Evliya Çelebi'nin, Nil yolculuğunu gerçekleştirip bu olağanüstü yolculuğu yapmış olmanın kendisine kazandırdığı bilgi ve deneyimlerle bir harita projesine girişmesinin doğal olduğu düşünülebilir.

Bugün elimizde bulunan ve Evliya Çelebi'nin seyahat notlarına dayanan Nil haritası, onun seyahatinin sonunda bu projeyi gerçekleştirmiş olduğunu göstermektedir. Vatikan'da Biblioteca Apostolica'da bulunan bu harita, ilk defa Ettore Rossi tarafından 1949 yılında kısa bir yazı ile tanıtılmıştı. Rossi, haritanın Evliya Çelebi'nin 1682'de ölümünden sonra bir okuyucusu ya da maiyetindeki adamlarından biri tarafından yapılmış olabileceğini ileri sürmüştü.² Ancak profesör Robert Dankoff'la birlikte yaptığımız ayrıntılı bir inceleme, haritanın Evliya Çelebi'nin gözetiminde yapılmış olduğunu ortaya koymuştur. Evliya'nın *Seyahatname* dışında ikinci bir eserinin belirlenmiş olması, bunun da 17. yüzyılda yapılmış eski bir Nil haritası olması büyük önem taşıyor. Haritayı ve harita üzerinde bulunan yaklaşık 40 sayfa tutan metni, (*Seyahatname* ile karşılaştırmalı olarak) bilimsel notlarla yayına hazırladık.

18. yüzyılda *Seyahatname*'nin İstanbul'a gönderildiği yıllarda, Kahire'den Vatikan'a gelen bu harita,

Nil V (Şellâl, İsvân/Asvân).

kaba bez üzerine çizilmiştir, uzunluğu 543 cm'dir. Haritanın yukarısında Nil'in kaynağı, aşağısında Nil deltası bulunur, yani güney yukarıda, kuzey aşağıdadır. Eni, yukarıda 88, aşağıda 45 cm'dir. Harita üzerinde Nil, kaynağı olarak kabul edilen Cebel-i Kamer Dağ'ından çıkar, Kızıldeniz ile Libya Çölü arasına sıkıştırılmış biçimde uzanır, Kahire'de iki kola ayrılıp Akdeniz'e ulaşır. Eski coğrafya kaynaklarına göre Nil'in kaynağı Cebel-i Kamer Dağ'ıdır, haritanın bu anlayışa göre çizilmiş olduğu görülür.

Cebel-i Kamer'in üst kısmında sebep-i telif niteliğinde bir giriş bölümü bulunur. Burada kendisinden "hakîr-i pür taksîr" diye söz eden yazar (Evliya Çelebi, *Seyhatname*'de kendisinden bu ifade ile çok sık söz eder), Tanrı'ya ve Hz. Muhammed'e övgüden sonra çevresindekilerin onu bu eseri yazmaya yönelttiğini bildirir ve yazarken kullandığı 8 eserin adını verir. Yazar, yeni bir eser yazdığını ve bu esere *Dürr-i bi-mesil in ahbâr-ı Nil* (Nil'in Bilgileri Üzerine Benzersiz İnci) adını verdiğini bildirir. Yine kaynaklardaki efsanevi Nil tasavvuruna göre Cebel-i Kamer'den çıkan nehir, 10 kol halinde 11 kereden geçer (haritada ise 11 kol, 11 ke-

merdir). Bu 10 kol (haritada 11 kol), büyük bir gölde birleşip oradan iki ana kol halinden ikinci bir göle dökülür. Buradan çıkan tek ana kolla kuzeye akar.

Haritada, Nil boyunca çizgilerle sınırlanmış bölgelerde 475 yer ve yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yerlere ilişkin iki - üç cümlelik tanım metinleri yazılmış olup bunlar kimi zaman kale ya da dağ, köprü çizimleriyle resimlendirilmiştir. Harita, temelde Nil Nehri ve vadisinin haritasıdır. Fakat kenarlarda başka bölgeler de yer almaktadır. Doğuya doğru: Süveyş ve Sina, Kızıldeniz limanları, Evliya'nın Hac yolculuğu sırasında geçtiği güzergâhtaki konak yerleri gösterilmiştir. Bunlar arasında Evliya'nın patriğinden geçiş belgesi aldığı Tür-ı Sînâ'daki St. Catherine Manastırı da bulunur.³ Kuzeydoğuya doğru: Bilbeys ve ötesindeki çöl, Filistin, Suriye, Irak, Doğu Anadolu, Batı İran; kuzeybatıya doğru: İskenderiye'den Magrib'e kadar uzanan kıyı şeridindeki Akdeniz limanları bulunmaktadır.

Haritada Nil'in kaynağı ile ilk yerleşim yeri olan Vardân arasında vahşi doğa ve kavimlerin, altın ya-

taklarının olduğu ve Nil'in suyunun temiz aktığı bir bölge gösterilmiştir. *Seyhatname*'de de bu bölge hakkında aynı bilgilerin verildiği görülür. Evliya, *Seyhatname*'de Vardân'dan sonra 25 kadar kale ve yerleşim yerinden söz eder, bunları haritada gösteremiyoruz.

Haritada, Vardân'dan sonra Evliya'nın Fücistân'a yaptığı seyahatine ilişkin bilgilerle karşılaşırız. Bu bölgedeki Dongola, Arbacı ve Sennar gibi Evliya'nın bahsettiği fakat haritada bulunmayan yerler dışında İbrim'e, Kahire'ye, oradan da İskenderiye ve Dimyat'a uzanan Nil Nehri boyunca Evliya'nın geçtiğini söylediği yerleri haritada izlemek mümkündür. Haritada *Seyhatname*'deki bilgiler kısaltılıp özetlenmiştir. Bir iki örnek vermek gerekirse:

Evliya, Kolombo ile Menzil-i Vâdî-i Halfa arasında Şellâl bölgesinden geçer ve İsvân'dan sonraki son Şellâl hakkında (X. c. 433-434) "Seyf-i Zü'l-yezen'in dağları kestirip Nil'i Mısır'a akıttığı, bu nedenle Mısır'ın mamur olup Habeş ve Magrib taraflarının ise çöl olduğu; Nil'in burada kayaların arasından dar bir boğazdan aktığı, gemiciler arasında meşhur olan bu Şellâl'den gemilerin âdetâ uçarak geçtiği" bilgisini verir. Ayrıca, Nil'in Şellâl'deki dar boğazdan akarken gürültülü ses çıkardığını, bu sestem dolay adamlarıyla birbirlerini işitemediklerini yazar. *Seyhatname*'deki bu bilgiler, haritaya şu cümlelerle yansımıştır: "Nil bu mahallerden Mağrib-zemîn tarafına cereyân eder idi. Hâlâ âsâr yerleri zâhir ü 'ayândır. Bu mahallerde şelâldir, yüksek dağlardan Nil akar. Ve bu mahalde boğazı Zü'l-yezen kesüp dağları Nili akıtmışdır. Ve Nilin iki cânibi evci semâya ser çekmişdir. Siyâh boz(?) kara kayalardır. Ve bu mahalde ba'zı gemileri boşadup makaralar ile kayalardan çeküp İbrim tarafına aşururlar. Ammâ gâyet muhâlifdir. Evâyil-i zamânda... bu mahalden akarmış. Bu mahal kal'anın adı Zü'l-yezen inşâ binâsıdır. Bu mahalde Nil-i mübârek yalınca kayalardan inüp akar. Bu mahalde Nilin sadâ ve âvâzın gürültüsün bir konak yerden istimâ' eder-

ler. Mısır gemileri bu mahalle gelüp 'ubür olamaz, bundan öte gemiyle geçilmez."

Evliya'nın bundan sonra geçtiği Vâdî-i Sübû (Arslan Vadisi) *Seyahatname*'de şöyle anlatılmıştır: "İbret-nümâ-yı Sübû' Bu mahalli temâşa için atlarımızdan enüp atları beyâbâna salup bir sâ'at seyr ü temâşa etdük. Azamet-i Hudâ Nil'in iki tarafında fil kadar sommâkî ve gayrı seng-i hârâdan (granitten) arslanlar nice bini ayağ üzre birer evza' u etvâr u eşkâlde (hal ve duruşta) ve niçe bini pâre pâre rimâl ü türâb (kum ve toprak) içre pâyâmâl olup yatırlar. Âdem gördükde havf edüp dehşet alur kim sâbit-kadem olan arslanları zî-rûh (canlı) zann olunur. Tâ bu mertebe musanna' timsâllerdir.... bi-emrillâh taş olmuşdur... Bu arslanlar durduğu mahalle anı için Sübû' derler" (X. c. 435)..

Haritada ise şöyle anlatılır: "Bu mahal dagları Vâdî-i Sübû' derler. Evâil-i zamânda 'azîm beled imiş. Somâkî taşlardan fil kadar arslan sûretleri hâlâ vardır meshûtdur (taşlaşmıştır) binâ âsârları zâhirdir. Bir cânibi 'amârdır. Beş yüz kamışdan ve hasırdan evleri vardır. Siyâh 'Urbân sâkinlerdir.

Bu mahalle Vâdî-i Sübû' derler ve Fir'avn sahrâsı derler zirâ bu mahalde Nilin iki cânibinde filler kadar somâkî taşdan arslan sûretleri vardır, biemrillâh meshût taş olmuşlardır." 4

Şellâlât bölgesini ve İbrim şehrini geçtikten sonra Vâdî-i Halfa'da Sudan topraklarına giren Evliya, Sây şehrindeki gözlem ve izlenimlerini *Seyahatname*'de şu cümlelerle anlatmıştır: "Nil-i mübârek bu mahalde bir buhayre gibi yayılmak ile bu kal'a Nil içre bir cezire içinde Şeddâdî binâ şekilli taş-ı siyâh ile mebnî şekli-i murabba'... İbtidâ bu şehri Tûfân'dan sonra binâ eden Melik Sây ibn Mısrâyim ibn Nakrâveş binâ etdi.... bostânı gayet çokdur... zirâ'at ettikleri darılarının bir kilesi... Bu kal'adan Habeş tahtı olan şehri-Musova cânib-i şimâle yigirmi germe konakdır, inşâallâh

mahallinde terkîm olunur. Her menzili çöl çölistân ve berr ü beyâbân arslan ve kaplan ve fil [ül] gergedân ve zurnapâ (zürafa) ve ceyrân (ceylan) ve kepçe kuyruğ (?) ve güsfend-i beyâbân (yaban koyunu) ve ukâb (kartal) ve su'bân (büyük yılan) ve elvân elvân himârân-ı berriler (çeşit çeşit yaban eşekleri) ve mahûf u vahşî canavarlar ile mâl-â-mâldir (dopdoludur)... kavm-i Fûnc istilâ edüp sene 935 zamân-ı Süleymân Hân'da Özdemir Beğ fethidir, kim hâlâ Fûnc ile... hem-hudûd bir kal'a-i ma'müredir kim..." (X. c. 438).

Haritada: "Bu kal'anın adı cezire-i Sây derler Vâdî-i Halfa olmakla buna Sây dediler. Bu mahalle gelince çöldür ve Fûncistân altı konakdır. Ve bi-emân vâdîdir, yılan ve çıyan su'bân, 'akreb, fil, gergedân, arslan, kaplan, kepçe, kuyruk çokdur. Bu kal'ayı sâbikan Özdemir oğlu feth etmişdir ve hâlâ Mısırın hudûdudur ve Mısırın serhandi idi. Ba'dehu Fûnc meliki müstevlî olup andan Kör Hüseyin Beg müstevlî olup hükûmet eder, hem hudûd bir Vâdî-i Halfa derler ceziredir. Allâhu a'lem."

Haritanın kuzeydoğusunda Evliya'nın daha önceki Anadolu seyahatlerinde geçtiği şehir adlarının serpiştirilerek yazılması, onun seyahat dünyasını yansıtmayı bakımından harita ile Evliya'nın doğrudan ilişkisini ortaya koymaktadır.

Haritadaki metinlerin dil ve üslup özelliklerinde Evliya'nın kendine özgü dil ve üslup özellikleri açıkça görülmektedir. Onun tipik dil ve anlatım özelliklerinin başında gelen kurallara aykırı yöntemlerle kelime türetmesi, Farsça tamlamalarda Türkçe kelime kullanması, Arapça ve Farsça kelimeleri Türkçe eşanlamlılarıyla yan yana kullanması gibi. Karşılaştırmalı metin incelemesi sonucunda, haritanın tasarımının yanı sıra, bazı belirli ana hatlarının ve çizimlerin Evliya Çelebi tarafından yapılmış olduğu, yüzlerce metnin, onun dikte etmesine ya da yazılı notlarına göre bir yazıcı ya da şakird tarafından yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır.

Haritanın tarihlendirilmesi hakkında bir tek ipucu vardır: Haritada Kahire'deki Kademü'n-Nebî'de Defterdâr Melek İbrahim Paşa'nın hayratı kaydedilirken *rahmetullahi 'aleyh* ifadesi kullanılmıştır. Rossi'nin de dikkati çektiği üzere 1660-1664 yıllarında Mısır valiliği yapan Melek İbrâhîm Paşa'nın 12 Aralık 1685'te idâm edilmesine istinaden haritanın bu tarihten sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca *Seyahatname*'de Defterdâr İbrâhîm Paşa'nın Kahire'deki hayratlarından övgüyle söz eden Evliya Çelebi, onunla çok önce Girit'te Kandiya Kalesi'nin fethi (1669) sırasında şahsen tanışmış bulunmaktaydı.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Evliya Çelebi, seyyahlık ve yazarlık kariyerini, yalnız *Seyahatname* ile değil, Nil Nehri boyunca yaptığı gözlem ve keşiflerini yansıtan açıklamalı bir haritayla da taçlandırmıştır.

NURAN TEZCAN
BILKENT ÜNİVERSİTESİ

KAYNAKÇA

- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 10. Kitap. Haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı. R. Dankoff. YKY 2007.
- Dankoff, Robert. "Is the Vatican Map of the Nile Evliya Çelebi's?" *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 2011. 259-271; "Vatikan'daki Nil Haritası Evliya Çelebi'nin mi?" çev. Aslihan Sheriden-Aksoy. age 273-285 (basılıyor).
- Dankoff, Robert –Tezcan, Nuran. *Evliya Çelebi'nin Nil Haritası: Dürr-i bi-mesil in ahbâr-ı Nil*. YKY 2011 (yayınlanıyor).
- Tezcan, Nuran. "Nil Haritası ile Seyahatname Arasındaki Paralellikler" *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 2011. 785-797 (basılıyor).

DİPNOTLAR

- 1 Mercator'un *Atlas Minor* adlı eseri.
- 2 Ettore Rossi. "A Turkish Map of the Nile River, about 1685" *Imago Mundi* 6 (1949) 55-57.
- 3 *Seyahatname*'de "Ve Freng bitriki bir sâ'at bağışlayup bir papinta kâğızları verdiler kim, "Seyyâh-ı âlemdir gelüp Tür-ü Sinâ'yı ziyâret etmişdir. Yedi kiral diyârında kimse mâni olmaya deyi yedi bitriki papintalar alup..." (Y381a) diye belirttiği bu belge Yunanca olarak Pinelopi Stathi tarafından bulunup İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bkz. Stathi, Pinelopi. "Greek Patriarchal Letter for Evliya Çelebi" *Archivum Ottomanicum* 23. 2005/2006. 263-268; Tezcan, Nuran "Evliya Çelebi'nin Belgesel İzi "Papinta Kâğız" *Toplumsal Tarih* (Mayıs) 2007. 31-35.
- 4 "Meshût" Farsça "sahî" (sert, katı) kelimesinden Arapça ism-i meful olarak "taşlaşmış" anlamında kuraldışı bir türetmedir. Evliya Çelebi üslubunun tipik bir özelliğidir.